

2. Ասորդայ աւանդութեան երկրորդ մեկնութիւնն, զոր եւ իբրեւ իմ կարծիքս յառաջ կը բերեմ, սա է.

Հայոց նախ-մետրոպեան նշանագիրն սեմական գրոյն ունէր, որ ձայնաւորները ճշգիւ չի գրեր խօսքին մէջ: Իսկ Հայերէնի պարզ ձայնաւորաց թիւն է եօնն, այն է՝ ա, ե, լ, ը, ի, ո, ւ, (ու): Այս եօթը ձայնաւորները Մետրոպոլիտանական նշանագրաց վրայէն օրինակելով՝ աւելցուց, եւ անով իրմէ յառաջ գործածուած Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսին թերակատար նշանագիրներն ուղղեց: Այս կարծիքն Մ. Խորենացոյ Եանթի վկայութեամբը (Գ. 53) կը հաստատուի, որ խօսելով Մետրոպոլիտանական ձայնագրի մասին վրայ, կ'ըսէ. « Եւ տեսանէ ոչ ի քուն երազ եւ ոչ յարթութեան տեսիլ: Կլ ի սրբոսին գործարանի երեւութեանց հոգոյն աշաց թաթ ձեռնին արջ՝ գրելով ի վերայ վիտի Ա, Ե, Ի, Ը, Ի, Ո, Ի, զի որպէս ի ձեան վերջը գծին կուտեալ ունէր քարն: Եւ այս վկայութեան համեմատ ուրեմն նաեւ Մ. Խորենացի Հայերէն միայն թաթ ձայնաւորաց (ա —) գիւտը Ս. Մեսրոպայ կու տայ, վասն զի սուրբը զասոյճ միայն հոգւոյ առջ կը տեսնէ:

Ասով կը մեկնուի թէ քննութիւնը գրերն կ'ելլէին այն շատ անգամ կրկնուած փորձերն, զոր կ'ընէր Մետրոպոլիտանական վրայ Հին նշանագիրներով, եւ որոնք միշտ անյաշտ կ'ըլլային, այնպէս որ վերջապէս կը սկսի մտածել թէ քննութիւնը կարելի է նշանագրաց մէջ եղած զբաղի պակասութեան դարման տանիլ:

Մետրոպոլիտանական ասորի ձայնագիրներն, իբրեւ զատու Հին նշանագիրներն, որովհետեւ Հայերէնի բազմաթիւ կոկորդանքն, լեզուական եւ շարական նշանագիրներու ճիշդ բացատրիչ չկար Հին նշանագրաց մէջ, (վասն զի այս պակասութեան գիւտն էր դարման տանիլ զանազան կէտեր գնելով եւ ուրիշ նշանագիր միջոցներով) այլ մանաւանդ անոր համար՝ որ Հին նշանագիրք շարունակ յարմար եւ բազմապիսից ձեւով ձայնաւոր նշանագիրներն, որով Ս. Գրոցի եւ աղօթից ուղիղ եւ ապահով ընթերցումը դժուարին կ'ըլլար: Հանդերձ այսու՝ շատ խնդրական է թէ Հայերէնի ձայնաւորաց քանակութեան զանազանութեան կորսուելուն պատճառ չըլլայ երկարատեւ գործածութիւնն այն նախ-մետրոպեան նշանագրաց՝ որոնք սեմական ձեւն ունէին. (յայտնի է թէ ա — ձ, ձ, է — ի, ի, եւ ա, որ ետքէն յունական օտի վրայէն ձեւեւով՝ ա — կը գրուէր, — ն, ն.)

Հայ պրոֆեսորից շարքն, ինչպէս նաեւ

գեղագրական ձեւերն բոլորովն Մետրոպոլիտանական վրայէն կը վերաբերին, եւ երկուքն մէջ ալ յունական ազդեցութիւնը միշտ կը տեսնուի:

ՓՐ. ՄԻՆԱՆԿՐ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ
Ի ՍՎԱՐՔՆԵՆ ՄԻՆԱՆԿՐ ՄԵՐ ՓԵՏԱԿԱՆ

Բ. ԵՐԶԱՆ

1840-էն ՄԻՆԱՆԿՐ 1860:

(Հարկաւորութիւն)

23. ԱՐԱՐԱՆ

Շարաժաւորութիւն, յիշող, 1850—1851:

Խոյն. Գար. Գր. Պատկանանք: Գր. Գ. Գր. Պատկանանք:

Տիգրանի Կոնստանտինոպոլսէն երկու տարի ետքն՝ Տ. Գար. Գր. Պատկանանքն ի Տիգրան ասանձին տպարան մը բանաւ եւ Հայերէն լրագիր մը հրատարակելու արտօնութիւն առնելով՝ « Կոնստանտինոպոլսէն », 1850 Սեպտ. 1ին հրատարակեց Արարաց անուն աշխարհաբար շարաժաւորութիւն մ'առաջին թիւն:

Արարաց Կոնստանտինոպոլսէն կը նկատուէր, սակայն քաղաքական մաս մ'ամենեւին չուէր, գէթ ի սկզբան: Դիմել էր մեծ ութնամյա ամբողջ թիւն մը՝ 8 թուոյն, տարեկանը 6 բր. ապագրութիւնն շատ խիղճ: Խմբագիրն իւր լեզուն աւելի արեւմտեան աշխարհաբարի մերձեցնել կը ջանար՝ ինչպէս ընդհանրապէս աշքն արեւմտեք գարնուցած էր ուրիշ ամէն մասին մէջ ալ:

Արարաց բովանդակութիւնն էր՝ բարոյական եւ կրօնական յօդուածներ, մանր վէպեր, ոտանաւոր բանաստեղծութիւններ եւ հայ գրականութեան վերաբերեալ յօդուածներ: 1851 Մարտ 3ին թերթին երկրորդ վեցամսէին սկիզբն հետեւելով բաժանորդաց խնդրանքով, սխառ նաեւ քաղաքական ոռոյ լրագիրներէ տեղական եւ քաղաքական լրեր քաղել եւ արեւմտեք ազգային լրագիրներու ազգային կարեւոր լրերն զարգեցնել: Եւ այսպէս Արարաց օրըստօրէ գարգացում եւ յառաջդիմութիւն կը ցուցնէր: Թէեւ լեզուն ժողովրդեան փոքր ի շատեւ մատչելի էր, եւ քննարկներն կը հրատարակուէր Կոնստանտինոպոլսէն, սակայն հազիւ տարի մը կեանք կրցաւ ունենալ, եւ 1851ի վերջերս գարեցաւ:

Աբուբարդ զադարուճմ փոքրիկ կայծ մ'ու զրգիւս տուաւ Տփղիսի Ներսիսեան Ոսումնաբանի Տոգաբարձուաց զադարեալ թերթին տեղ կամ իբր շարունակութիւն՝ Էնկէնձն անուամբ թերթի մը Տրատարակելու¹, սակայն ասիկայ մինչեւ ցայսօր իբրեւ լուր մը միայն կը մնայ:

24. ԲՈՒՐԸՍԱՆ

Ամսաթիւն, Կ. Պոլիս. 1851—1853:
Խոյն. Աշտիկեանք Ս. Սահակեան վարժարանի:
Ճյ. Թովն. Սրահնեփեան:

Կոստանդնուպոլսոյ Ամսաթիւս թաղին մէջ իբր 1844ին ազգային բարերարաց ձեռքը Ս. Սահակեան անուամբ վարժարան մը հաստատուած էր: Սոյն վարժարանին զարգացեալ աշակերտքն՝ իրենց ցուցուած խնամոց երախտագիտութեան եւ արդեսոց իբր նշան 1851ին սկիզբն Եւրոպային կը սփռն խորապատում Ս. Սահակեան, որպէս թարգմանի, քաղաքական, քաղաքական եւ քաղաքական անուամբ ամսաթիւնը մը Տրատարակել:

Ասիկայ թէ՛ ձեռնով (16 երես) եւ թէ՛ բովանդակութեամբ խմանողութիւն մըն էր այն ժամանակուան Բալկանի, եւ կը բովանդակէր « զանազան ուսմանց եւ գիտութեանց վերաբերեալ եւ տեղեկութեան արժանի յոգուածներ, գրաքաւ եւ աշխարհագրութեան ճշտութիւններ, գրաքաւ եւ աշխարհագրութեան ճշտութիւններ, Տրատարակելու խորհրդակցութիւններ եւ առակներ, զուարճիչ հասոյածներ եւ պատմութիւններ . . . արհեստական գիւտներ . . . եւ այլն: Եւ պէտք է ըսել՝ որ իրեն գծած սահմանին մէջ ըստ բաւականի կատարեալ էր եւ հաջոյ ժամանակացոյց: Այսպէս առաջին տարին ամբողջ Տրատարակեցաւ ըստ կարգի:

Բ. Տարւոյն 1852ին սկիզբն հարկ եղաւ երկայն ատեն լուել, եւ հաջեւ նոյն տարւոյ շոկ-տեմբերին² սկսաւ Բ. Տարւոյ ամսաթիւնը թերթի տալ Եւրոպայի սկսեալ: Սակայն բաժանորդաց ստիպումով կը ստիպուի այս Բ. Տարին անկատար թողուլ, եւ 1853ին փետրուարին³ քանի մը թիւ ալ Տրատարակեցաւ: Նոյն տարւոյ շոկ-տեմբերին արդէն ի սպառ զադարած էր⁴: Եւ այսպէս, որչափ կրցանք ստուգել, երեք տարւոյ միջոցին մէջ 18 ամսատար կրցաւ Տրատարակել:

Ազգային յօդուածներէն կը յիշենք՝
Եւրոպայի խորհրդակցութիւնը, 1851, Թ. 2:
Հայաստանի առաջին երգ մը, 1852, Թ. 4:
Լուր եւ տես Տրատարակել, 1852, Թ. 6, 6:

Երկրասարգական եւ առաջին տարի արդիւնքն ընկանապէս ընդհանուր ուշադրութիւն գրաւել կարող էր, եւ ոչ ալ իրական արդիւնք մը կարելի էր սպասել ամսաթիւնը: Սակայն իւր Տրատարակած նիւթերն արգարեւ սպասուածէն աւելի էր:

25. ԲՈՒՐԸՍԱՆ

Ամսաթիւն, Կ. Պոլիս, 1851—1859:
Խոյն. Ս. Թովն. Հիւսթիս: Ճյ. Հ. Գայդի:

Կոստանդնուպոլսոյ Տրատարակուած ազգային լրագրաց լեզունին մէջէն մարդ հաջեւ կրնայ քանի մը թերթ գտնել՝ որ Տրատարակման ժամանակներէն կուսման համապատասխանութիւն եւ ապագային համար ալ արժէք ունենան: Կոստանդնուպոլսոյ Բալկանի այս սակաւաւորաց կարգէն է, եւ համակարգաց արժանացած էր Տրատարակման ժամանակ եւ այնուհետեւ:

Մ. Եփէ. Հիւսթիս 1851 Եւրոպային սկսաւ Տրատարակել Բալկանի առաջին տարի, առաջին, քաղաքական եւ քաղաքական անուամբ փոքր ութամսալ աշխարհագրութեան ամսաթիւնը մը, իւրաքանչիւր տետրն զբիւր 50 երես: Բովանդակութիւնն էր՝ ազգային յօդուածներ ժամանակակից ազգային կենաց եւ թերութեանց վրայ, ազգին անցեալն եւ նշանաւոր անձնաւորութիւնները, վեպեր, բանաստեղծութիւններ, քննադատութիւն, զուարճախոսութիւն եւ քաղաքական տեսութիւն: Ասիկ կը տեսնուի՝ որ խմբագիրն բազմակողմանի եւ հետաքրքրական նիւթեր գիտէր գտնել եւ միտ կը գնէր իւր պարտաւորութեանց: Բոլոր տարւոյ կրօնական մասին իւր անուղիղ կարծիքներն պէտք եւք ըսել որ խմբագիրն ունէր իւր ժամանակին համեմատ բաւական ընդարձակ գիտութիւն եւ տեսութիւնները սուր էին, եւ կրնայ ցայսօր Կոստանդնուպոլսոյ Տրատարակուած ուսումնական լրագրաց մէջ բարձրագոյն պարծիլ:

Սոյն ամսաթիւնը թերթի առաջին տարւոյ ազգային կարեւոր յօդուածներն են՝

Ազգային ժամանակակից կենաց, կրթութեան, զարգացման եւ այլն վրայ այլեւս յօդուածներ, 1851 էջ 9—541:

Պ. Յիւսթիսն ի Հայաստան, 1851 էջ 9—541:
Քաղաքականութիւն Հայաստանի, ճաւ. Հ. Ոսթի, էջ 349:

Քաղաքականութիւն ժամանակագրութեանց Եփէ. Ոսթիս, էջ 397:
Տեսութիւն Հայոց վրայ խոսող եւրոպացի մա. տեսագրաց, էջ 401:

¹ Արեւիկա-Արեւիկա, 1852, Թ. 406:

² Մարտ, 1852, Թ. 38—:

³ Արեւիկա, 1853, Թ. 410—:

⁴ Մարտ, 1853, Թ. 9:

Մուսթաֆա Կոնստանտինովիչ, էջ 14:
Կարապետ Մանուկ Օղբու, էջ 74:
Հասան Զաքարյան, էջ 210:
Մկրտիչ Ամրայ Ջեղաթիւն, 310:
Գողթան երգ (Երազդուտ, կեցք), 240, 388:
Խաճկապետ երգեր, 291:
Պուրջուրէն Այգեհասանի, 338:
Երգ Եսթրաֆ, 434, Գինի, 437:

Յաջադատ արքայազն Բանաստեղծութեան առ Հայս.
— Աստուածաշունչ գիրք, 421: — Զարպիտ, 428:
Յաջադատ սկզբնաւորութեան թատերական արու-
եստիս յայնչալ ազգա: 524:
Կղանգներ Էջնիստացւոյ Պատմ. Հայոց, 144, 246:

Բանասէր տարի մը միայն ամբողջ կրցաւ
Հրատարակուիլ: 1852ին սկիզբն Անիի գաղութ
գաղղիւնքին, որուն տպարանը կը տպուէր Բանա-
սէրն, Ասիական օրագիր Կ. Պուլսոյ (Journal asiatique
de Constantinople) անուն բազմաթիւ ամսա-
թերթ մը սկսած էր հրատարակել: Բանասէրի
լեզուաբանութիւնը խմբագրուիլ իր թերթը թողած յի-
շեալ ամսաթերթի գլխաւոր խմբագրութիւնը
վրան աւաւ: Թէ որչափ ասան մնացած է Հի-
սարեան սոյն պաշտօնին մէջ, մեզի ծանօթ չէ:
1859ին գինը կը գտնենք դարձեալ իւր Բանա-
սէրին գլուխն: Սոյն տարւոյ Յունուարին Բանասէրի
Բ. Տարւոյ առաջին թիւն Հրատարակեցաւ,
գրիւքը ու բովանդակութեամբ առաջին տար-
ւոյ նման: Այս երկրորդ տարւոյ երկրորդ թիւն
լոյս չէրցաւ անտեսել, եւ 1859ի թիւը 1ն Բա-
նասէրի վերաբեր ծննդեան աւետացը հետ մա-
հաւանը բաժն առաւ:

(Ընթողանիւն)

Հ. Գ. Գ.

Հայ գրականութիւնն երկու մեծ կորուստ ունե-
ցաւ: Մեծանապի մը եւ մեծամարտ գիտնականի մը
մահուան տեղաւի ըօնն ստիպուած մնա տալ:

ՅԱՅԿԱՆ ԵՐԱՐԱԹԻՒՆՆԵՐ Դ

Փետրուար 12ին Պր. Յովհ. Յարութիւ-
նեան ի Պաթմախա իւր մահանացուն կըբեց ի
Հասանի 68 ամաց, Հանգուցեանն Նոր-Ջուղայի
Հայերէն էր եւ Հնդկաստան գաղթելով իրեն
վաճառական մեծ համարա ստացած էր իւր աշխար-
քութեամբն: Հնդկահայոց անցեալ աղքատին պոյ-
ծառութեանց մէջ մեծ գեր խաղացած էր Հան-
գուցեան եւ աղքատին ամեն ձեռնարկութեանց
իւր ձեռնաստուութիւնը չէր զոյնար: Իւր ծախիւքը
տպուեցան ի մէջ այլոց՝ Պատմութիւն Նոր-Ջու-
ղայու. (Նոր-Ջուղա, 1880) եւ Պատկերազարդ
Պատմութիւն Հայոց ի լեզու գաղղիւնքին (Ան-
նետիկ 1888): Իւր ծերութեանը ժամանակ ազ-
գային թերթերէն շատերուն բաժանորդ գրու-
ած էր, եւ կը յորդորէր խմբագիրները բանի-
ւն արգեամբը: Հնաբնի խմբագրութիւնն, որ

նշնայէս արժանացած է բարեկիշատակ Հանգու-
ցեանքն քաջաբերութեանց, կը յայտնէ իւր խորին
ցուն Հանգուցեանքն վշտագնեալ գերդաստանին,
եւ յերկնից միաթիարութիւն կը մաղթէ:

ՓՐԱՓ. ՔԵՐԱՎԵՐ ԳՈՅԿԱՆՆԵՐ Դ

Հայ գրականութեան երեսել ներկայա-
ցուցիչներէն մին Փրոֆ. Քերաւքէ Պատկանեան
ի Բեդերսպուրի Ապրիլ 2/14ին երկարատեւ
հիւանդութենէ ետեւ իւր մահանացուն կըբեց
56 տարեան հասակին մէջ:

Փրոֆ. Պատկանեան ոչ միայն ազգիս մէջ
այլ եւ եւրոպացի արեւելագիտաց առջեւ մեծ
համարա ունէր, զոր տապան էր ուսանելն եւ
գաղղիւնքն լեզուա գրած համարան եւ կարեւոր
երկերուն (Թուով 22—25): Մեծ անուն հա-
նած էր առ եւրոպացի Հայագետս ի մասնաւորի
երկու ուսանելն լեզուագիտական երկարաու-
թեամբն, որ են՝ «Գնտուութիւնք ի վերայ կարմու-
թեան հայ լեզուի» (1864) եւ «Նիւթը վան
հայերէն բառագիտութեան» (1862), որոնք մէ
վերջինն յաճախ գովութեամբ կը յիշէն Միւլ-
լէր, լակարտ, Հիւլսլան եւ հարմար:

Բայց ոչինչ պակաս նշանակութիւն ունի
Փրոֆ. Պատկանեան հայագին առջեւ իւր գիտ-
նական յօդուածներովն (տ. Փրոֆ.) եւ հին մա-
տենագիտական (Նմանա Շիրակացի, Միւլսլար
Այրիվանցի, Սերէտ, Բուզանդ եւ այլն),
գնահատելի հրատարակութիւններով, եւ շատ
հայ պատմագրաց ուս թարգմանութեամբը:

Նը ցաւիք մեծապէս այսպիսի գիտնական
անձի մը իւր գործունէութեան հատու հասա-
կին մէջ վախճանելուն: Իրմով կը կորսնցնենք
Եւրոպայի առջեւ ազգիս գրական գանձուց ներ-
կայացուցաց զիտարներէն, եւ մեր հին գրա-
կանութեան ժիր մշակներէն մին: Իւր թողած
պատկառելի երկաթիւթիւններն կը մնան ան-
մահ թէ ազգին եւ թէ օտարաց առջեւ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՊՈԽԱԼՈՅԻ

ԵՐԱՐԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Վաղղիացի գրասական մատենագիրն Պուա-
լոյ (1636—1711) շորս երգով կ'աւանդէ բռնա-
ստեղծութեան արուեստն: Մասնաւորապէս Ա. Եր-
գին մէջ ընդ հատուր բանաստեղծութեան յատկու-
թեանց եւ կանոնաց վրայ՝ եւ նախորդ ու ժամանա-
կակից բանաստեղծներուն վրայ այնպիսի համու-

¹ Արւելոյ, 1852, Թ. 412: